

תחרות עסקית – סוגיית 'פסקת לחיות'

ידידיה עמרם

פתיחה

הסוגיה דנה במתח שבין קיומה של תחרות בריאה בשוק לבין האיום על פרנסתם של הסוחרים שתחרות כזאת יכולה ליצור. במציאות בה אנו חיים, אנו נפגשים עם הבלעדיות של עקרון השוק החופשי. העיקרון הזה התפתח מתפיסות כלכליות וסוציולוגיות המהוות את אבני היסוד של החברה המודרנית. הסוגיה מפגישה אותנו עם מציאות אחרת, שאף נקודות המוצא שלה שונות מהמקובל בימינו. אנו ננסה לחשוף את אותם עקרונות, להבין דרכם את פסיקת הסוגיה ולבחון את אפשרות יישומם בימינו.

הסוגיה שלנו היא סוגיה סגורה, היינו סוגיה יחידאית בש"ס,¹ וכל הדיון בראשונים יעסוק בחומרים שהיא מעלה. דווקא מסיבה זו, מרתק לראות איזו קשת רחבה של אפשרויות להבין אותה מעלים הראשונים.

אנו נעלה מתוך דברי הראשונים בשלושה שלבים: קריאת הסוגיה, הפסיקה ההלכתית והעקרונות המחשבתיים העומדים ביסוד הדין. חלק מהראשונים לא עושים את כל המסלול, ונצטרך להשלים את התמונה בעצמנו.

---

¹ הסוגייה היחידה שהראשונים עורכים השוואה בינה לבין סוגייתנו היא "עני המהפך בחררה" בקידושין נט ע"א. לקמן נתלבט אם אחד הראשונים שאב ממנה השראה לפירושו בסוגייתנו.

מבנה הסוגיה

נביא כאן את עיקרי הסוגיה, בתוספת הסבר קצר בסוגריים המבוסס על דברי רש"י.

הגמרא פותחת:

אמר רב הונא: האי בר מבואה דאוקי ריחיא (בן מבוי שהעמיד ריחיים לצורך פרנסה מהן), ואתא בר מבואה חבריה וקמוקי גביה (הגיע בן מבוי שכינו והעמיד גם הוא ריחיים), דינא הוא דמעכב עלויה, דא"ל: קא פסקת ליה לחיותי (מפסיק את חיי - את פרנסתי).

(בבא בתרא דף כא ע"א)

הסוגיה עוסקת בדברי רב הונא ומנסה למצוא הוכחה לדבריו:

לימא מסייע ליה (אולי ברייתא זו מסייעת לו): מרחיקים מצודת הדג מן הדג כמלא ריצת הדג (צריך להרחיק רשת דייגים מרשת שכבר פרוסה במים במרחק טווח שיוט הדג)... שאני דגים, דיהבי סייארא (מרגע שרואים את הפיתיון הולכים אליו, ואם יניח מצודה אחרת נמצא מזיקו. בשונה מלקוחות שהם בעלי זכות בחירה).

א"ל רבינא לרבא: לימא, רב הונא דאמר כרבי יהודה; דתנן, רבי יהודה אומר: לא יחלק חנוני קליות ואגוזין לתינוקות, מפני שמרגילן אצלו, וחכמים מתירין (מוכח שר' יהודה אוסר תחרות עסקית). אפי' תימא רבנן, עד כאן לא פליגי רבנן עליה דרבי יהודה התם - אלא דאמר ליה: אנא קמפלגינא אמגוזי, את פלוג שיוסקי (אני מחלק אגוזים, אתה תחלק שקדים - שהתחרות יכולה להיות שוויונית), אבל הכא אפילו רבנן מודו, דא"ל: קא פסקת ליה לחיותי. מיתבי: עושה אדם חנות בצד חנותו של חברו, ומרחץ בצד מרחצו של חברו, ואינו יכול למחות בידו, מפני שיכול לומר לו: אתה עושה בתוך שלך ואני עושה בתוך שלי? תנאי היא; דתניא: כופין בני מבואות זה את זה שלא להושיב ביניהן לא חייט (ממבוי אחר) ולא בורסקי, ולא מלמד תינוקות, ולא אחד מבני בעלי אומניות, ולשכנו (בן המבוי) אינו כופיהו; רשב"ג אומר: אף לשכנו כופיהו (נמצא שרב הונא סובר כרשב"ג).

(שם)

הגמרא פוסקת כרבנן בברייתא, שלא ניתן לעכב על בן המבוי מלעסוק באומנות בביתו:

אמר רב הונא בריה דרב יהושע: פשיטא לי, בר מתא (בן עיר) אבר מתא אחריתי מצי מעכב, ואי שייך בכרגא (מס המלך) דהכא - לא מצי מעכב, בר מבואה אבר מבואה דנפשיה - לא מצי מעכב. בעי רב הונא בריה דרב יהושע: בר מבואה אבר מבואה אחרינא, מאי? תיקן.

(שם)

הגמרא מפרטת מקרים שונים שמתרחשת בהם תחרות עסקית ודנה בהם:

אמר רב יוסף: ומודי רב הונא במקרי דרדקי (מלמד תינוקות) דלא מצי מעכב, דאמר מר: קנאת סופרים תרבה חכמה.

אמר רב נחמן בר יצחק: ומודה רב הונא בריה דרב יהושע ברוכלין המחזירין בעיירות דלא מצי מעכב, דאמר מר: עזרא תקן להן לישראל שיהו רוכלין מחזירין בעיירות, כדי שיהו תכשיטין מצויין לבנות ישראל. והני מילי לאהדורי (לחזור בין הבתים), אבל לאקבועי (לקבוע דוכן) לא. ואי צורבא מרבנן (תלמיד חכם) הוא, אפילו לאקבועי נמי. כי הא דרבא שרא להו לר' יאשיה ולרב עובדיה לאקבועי, דלא כהלכתא, מאי טעמא? כיון דרבנן נינהו, אתו לטרדו מגירסייהו (כיוון שהם תלמידי חכמים, עלולים להיטרד מלימודם).

הנהו דיקולאי (מוכרי סלים) דאייתו דיקלאי לבבל, אתו בני מתא קא מעכבי עלויהו, אתו לקמיה דרבינא, אמר להו: מעלמא אתו ולעלמא לזובנו (הגיעו מערים אחרות וימכרו לבני ערים אחרות). והני מילי ביומא דשוקא (יום השוק כשמגיעים קונים מחוץ לעיר). אבל בלא יומא דשוקא לא. וביומא דשוקא נמי לא אמרינן אלא לזבונני בשוקא, אבל לאהדורי (לחזור בבתיים הפרטיים של בני העיר) לא.

הנהו עמוראי (מוכרי צמר) דאייתו עמרא לפום נהרא (הביאו צמר למכירה לעיר 'פום נהרא'), אתו בני מתא קא מעכבי עלויהו, אתו לקמיה דרב כהנא,

אמר להו: דינא הוא דמעכבי עלייכו (בצדק הם מעכבים אתכם מלמכור, שאינכם בני העיר). אמרו ליה: אית לך אשראי (יש לנו חובות בעיר שאנו צריכים לגבות), אמר להו: זילו זבנו שיעור חיותייכו, עד דעקריתו אשראי דיזכו ואזליתו (מכרו מסחורתכם שיעור פרנסתכם, עד שתגבו את החובות מבני העיר).

רב דימי מנהרדעא אייתי גרוגרות (הביא תאנים יבשות) בספינה, א"ל ריש גלותא לרבא: פוק חזי אי צורבא מרבנן הוא נקיט ליה שוקא (לך תבדוק אם תלמיד חכם הוא, ובמקרה שכן תאפשר לו למכור בבלעדיות בשוק בלי מתחרים).

(שם)

שיטת רש"י - מרחב מחיה

מסקנת הגמרא היא שדעת רב הונא מוטלת במחלוקת תנאים בין רבנן לרשב"ג: רב הונא סובר כרשב"ג שאומן שעוסק באומנות במבואו יכול לעכב על שכינו מלפתוח עסק מקביל. רש"י מבאר את טעמים:

שזה העמיד תחילה והרגיל להשתכר בכך וזה בא לירד אצלו לאומנותו אומר לו פסקת לחיותאי.

(רש"י בבא בתרא דף כא ע"א ד"ה אבל הכא)

כלומר, מכיוון שהמתלונן הוא זה שפתח ראשון את העסק והתרגל להתפרנס בבלעדיות, יכול לעכב את הבאים אחריו. במילים אחרות, בן המבוי הראשון תפס את זכות הפרנסה במבוי באומנות זו באופן בלעדי וללא תחרות, וכל ערעור על המצב הרגיל הזה יתפרש כאיום על פרנסתו ועל חייו.²

² הבעיה באיום הזה לא פורשה ברש"י. ניתן לומר שהטעם שיבואר לקמן בדעת ר"ת, שמדובר בעוול מוסרי, תקף גם לדעת רב הונא אליבא דרש"י.

רבנן חלוקים על עקרון זכות הראשונים, וסבורים שלכל בני המבוי זכות טבעית להתפרנס במבואם - כנראה בשל הטעם המפורש בברייתא "אתה עושה בתוך שלך ואני עושה בתוך שלי". מצד שני, מסביר רש"י בדעתם, שניתן למנוע מאדם זר להתפרנס במבוי:

שלא להושיב ביניהם חייט ובורסקי ממקום אחר להשכיר לו בית במבוי ויש כאן בני אותה אומנות.

(רש"י שם)

רבנן סבורים אם כן, שקיימת הגדרה של 'מרחבי מחיה'. מי ששייך למרחב מחיה מסויים, כמו בן מבוי למבואו, יכול להתפרנס בתוכו; ומי שזר כלפי אותו מרחב מחיה, ניתן לעכב עליו. לא ניתן להבין שמדובר רק בזכותו הטבעית של אדם להתפרנס בתוך שלו, כי בשל הזכות הזו לא ניתן לעכב על אדם זר לשכור באופן חוקי בית במבוי ולפתוח בו חנות, יש כאן אף פגיעה בזכותו של בעל הדירה להשכיר את שטחו למי שירצה! חייבים להבין שמדובר בתקנת חז"ל מדיני שכנים המסדירה את נהלי הפרנסה ומתבססת על זכויותיו הטבעיות של האדם בנכסיו.

על בסיס דברי רבנן, רב הונא בריה דרב יהושע (להלן רהבר"י) מרחיב את התקנה לאזורים נוספים, שגם בהם יש להסדיר את כללי המסחר:

פשיטא לי, בר מתא (בן עיר) אבר מתא אחריתי מצי מעכב, ואי שייך בכרגא (מס המלך) דהכא - לא מצי מעכב. בר מבואה אבר מבואה דנפשיה - לא מצי מעכב. בעי רב הונא בריה דרב יהושע: בר מבואה אבר מבואה אחריןא, מאי תיקו.

(בבא בתרא דף כא ע"ב)

מסביר רש"י בדבריו:

שנותן מס גולגלתו למושל העיר הזאת כבר מתא הוא³ ולא מצי בר מתא לעכב עליו כל העיר. ופשיטא לי דבר מבוי אבר מבוי דנפשיה לא מצי מעכב מלירד לאומנתו כרבנן ולא כרב הונא. מיהו איבעיא לי בר מבואה אבר מבואה אחרינא מאי - מי מצי מעכב עליה בן המבוי הזה או לא, מי הוי שכינו ואינו כופהו או דלמא שכינו דאמור רבנן בכר מבואה דההוא מבוי קאמרי אבל בר מבואה אחרינא לאו שכינו הוא.

(רש"י שם, ע"פ הגהת הב"ח אות ה' ו')

אדם רשאי להתפרנס רק בתוך מרחב המחיה שלו - האזור שיש לו כלפיו זיקה ושהוא מתגורר בתחומו. יש מרחב מחיה של מבוי פרטי; ניתן לעכב על בני מבואות אחרים מלהכנס אליו, כפי שראינו בדברי רבנן. יש מרחב מחיה של עיר; רשאים בני העיר לעכב על בני עיר אחרת מלהכנס אליו. במקרה שכן עיר אחרת משלם את מס העיר - הוא שייך במרחב המחיה העירוני, אך לא המבואי: "לא מצי בר מתא לעכב עליו את כל העיר" אלא רק את המבואות הפרטיים.⁴ רש"י מסביר שההתלבטות בכך מבוי אחר היא האם נחשב כשכן או לא. לא מדובר על מבוי בקצה השני של העיר, שאם כך לא שייך להשוותו לשכן בן המבוי, אלא נראה שמדובר כאן בבן מבוי מקביל, שרוצה לפתוח במבוי הסמוך לו. בשני המבואות הללו מסתפק רהב"ר: האם מדובר במרחב מחיה משותף, או שכל מבוי נחשב מרחב מחיה בפני עצמו?⁵

---

³ ע"פ הגהת הב"ח אות ה'.

⁴ תשלום המס לא מהווה תנאי להחשב כבן העיר אלא משמש כמדד. דהיינו שבני עיר אחרת שקרובים מאוד לעיר הזו או שהם קטנים מכדי להחשב כעיר בפני עצמם - נחשבים כשותפים למרחב המחיה של העיר. המדד לזה הוא שמשלמים את מס העיר בדומה לבני העיר הרגילים. מדובר כאן במס מוניציפאלי שמוזהה אלו ישובים או שכונות נחשבות כחלק מהעיר ואלו לא. יש לציין שחלק מהראשונים הבינו שמדובר כאן בתנאי, וכל מי שמשלם או משחד את מושל העיר נחשב כבן העיר. הבנה זו הקשתה עליהם מאוד את השימוש בפסק הזה, וראו להלן הערה 14.

⁵ השאלה היא דו סטרית: מצד אחד, האם בן מבוי יכול להתפרנס בתחום המבוי המקביל, מצד שני האם יכול לעכב על כניסת גורם זר למבוי המקביל.

לאור ההבנה שלדעת רש"י העיקרון המוביל את הסוגיה הוא עיקרון מרחב המחיה, המשך הסוגיה יתבאר היטב כשני תחומים בהם חכמים מעמיקים את העיקרון.

התחום הראשון הוא אינטרסים ששוכרים את עיקרון מרחב המחיה, ובשלהם מותר גם לסוחרים חסרי זיקה להתפרנס באזור זר להם. הסוגיה מונה שני אינטרסים⁶: אינטרס ריבוי החכמה בעולם, שנגרם בזכות מלמדי תינוקות ורבנן; ואינטרס התנאות בנות ישראל, שמתקיים ע"י רוכלי התכשיטים.

התחום השני הוא הכרה במרחבי מחיה נוספים וגמישים יותר, שלא נגזרים ישירות מאזור המגורים, אך עדיין פועלים מחמת זכויות פרנסה במרחב. גם בנושא הזה הסוגיה מפרטת שני מרחבים יוצאי דופן: הראשון הוא מרחב המחיה של אזור השוק ביום השוק, שבאותו יום הופך למרחב מחיה כללי של כל באי עולם, מוכרים וקונים, וגם סוחרים חסרי זיקה יכולים להתפרנס בו: "מעלמא אתו ולעלמא ליזבנו". מרחב המחיה יוצא הדופן השני הוא לא מרחב פיזי אלא סיטואציה: מציאות שבה סוחרים נאלצים להתעכב בעיר מחמת עסקיהם ומותר להם להתפרנס כדי חיותם.⁷

לדעת רש"י, מסקנת הסוגיה היא שקיימת תקנת חכמים שבאה להסדיר את המרחב העסקי. התקנה מתבססת על זכויותיו הטבעיות של כל אדם להתפרנס ברשותו, ומרחיבה זכויות אלו למרחבי מחיה שונים. באופן זה, מי שנחשב כבעל זיקה

---

⁶ "אמר רב יוסף: ומודי רב הונא במקרי דרדקי... אמר רב נחמן בר יצחק: ומודה רב הונא בריה דרב יהושע ברוכלין המחזירין בעיירות". כל אמורא מודה באינטרס ששוכר את העיקרון שהוא הציב: רב הונא, שקבע את זכות הראשונים של בעל האומנות כעיקרון-על, מודה שריבוי החכמה חשוב יותר. רהברי", שהרחיב את מרחבי המחיה לאזורים נוספים ואסר על בן אהת להגיע לשניה, מודה שיש אינטרס שמנצח את ההרחבה שלו ומאפשר לסוחרים להכנס לעיר זרה להם.

⁷ ניתן להתלבט אם ההיתר הוא דווקא לסוחרים שמתעכבים בעיר מחמת עסקיהם, ומדובר בעצם באינטרס כלכלי של בני העיר שימשיכו לקנות בהקפה, או שההיתר הוא כללי לכל אדם שזכותו להרוויח את צרכי חיותו הזמניים במקרה שנתקע בעיר זרה, ולא להזדקק לקופת הצדקה.

במרחבי המחיה יכול להתפרנס בתחומם ולעכב על מי שאינו שייך לאזור. הסוגיה עוסקת גם באינטרסים ששוכרים את התקנה ובמרחבי מחיה גמישים יותר.

שיטת רבינו תם - עול מוסרי

ר"ת מבאר את טעמו של רב הונא בנימוק "דהכא אומנותו בכך" (תוספות ד"ה מרחיקין), דהיינו שעצם העובדה שבן המבוי מתפרנס מהשכרת הריחיים שלו וזוהי אומנותו העיקרית מהווה עילה מספקת לאסור על חבריו ליצור תחרות עסקית. את המחלוקת בכרייתא בין רבנן לרשב"ג יסביר בצורה מהותית: האם אסור לפגוע אובייקטיבית באומנות האחר, או שלא אכפת לך מהאומנות וזכותו של אדם לעשות בתוך שלו.

הטעם של אומנות לא חדש לנו וכבר רש"י ביאר זאת בדעת רב הונא. עפ"י הרמב"ן, ר"ת מרחיק לכת וקובע שדעת רב הונא נפסקה להלכה:

ואיכא דתמיהא ליה אי פליגא אדרב הונא היכי אמר פשיטא לי, ופירשו בשם ר"ת ז"ל דרב הונא בריה דרב יהושע לאו אאומנות קאי, אלא אמיני סחורה בענינא דעמרווי וגרוגרות, אבל באומנות קבועה מצי מעכב.
(חידושי הרמב"ן מסכת בבא בתרא דף כא ע"ב)

לפי דעת ר"ת,⁸ רהבר"י לא חולק על רב הונא, אלא שבעוד רב הונא אוסר לפתוח בתחרות נגד אומנות קבועה, רהבר"י מתיר לפתוח עסק עראי⁹ שאינו מאיים על אומנותו הקבועה של חבריו.

⁸ יש להעיר שדברי הרמב"ן על ר"ת לא מוזכרים בשאר הראשונים ונראה שלא הכירו שיטה כזו. יתרה מכך, הריטב"א בקידושין מפרש את דעת ר"ת אליבא דרהבר"י. התוס' על הדף הבין כרש"י ופסק כרהבר"י נגד ר"ה. בנוסף, מובא במרדכי בשם ר"ת שכרגא דמתא מבטלת את כל הדין כדעת הרמ"ה לקמן. עבורנו אין הבדל אם מדובר בדעת ר"ת עצמו או במסורת לא מדויקת בשמו, ואנו נדון בשיטה עצמה ובקווים העקרוניים שהיא מעלה.

⁹ ר"ת מחלק בין אומנות קבועה למיני סחורה. לשיטתו הוא מבין שסחורה מיובאת לא מאימת על האומנות העירונית באופן ש"יורד לאומנותן" ומסכן את עצם פרנסתם מהעסק, אלא כנראה מדובר ברוכלין קטנים שמגיעים לעיתים מזדמנות ולא מהווים תחרות משמעותית ולאורך זמן לפרנסה המקומית.

נשים לב: בדעת ר"ת, גם כשרהבר"י מתיר לפתוח עסק עראי באזור כלשהוא הוא מתיר זאת דווקא לבעלי זיקה למרחב המחיה בו העסק נפתח (בני המבוי, בני העיר, שותפים במס המלך וכו'). לכאורה, אם מדובר בעסק שאינו מאיים על אף גורם, למה להגבילו דווקא לבעלי הזיקה לאזור המסויים?

נראה שרהבר"י שאב את העיקרון הזה מרבנן דרשב"ג, אף שלא נפסקו להלכה. בדעת רבנן רואים שגם לאחר שנטרלו את רב הונא (שכן לדעתם אין איסור אובייקטיבי על פגיעה באומנות האחר), עדיין זכות הפרנסה נתונה לבעלי הזיקה. באותה צורה טוען רהבר"י: גם אם נטרלנו את איסורו של רב הונא (שכן אנו מתירים רק אומנות עראי ולא עסק מתחרה ממשי), הפרנסה מותרת רק לבעלי הזיקה.

לאור הבנה זו, כל המשך הסוגיה, העוסק בסותרים חסרי זיקה לעיר שרהבר"י מודה שמותר להם להתפרנס בתוך העיר, יוסבר גם הוא באומנות ארעי. הרוכלין, סוחרי העולם ביום השוק וגובי האשראי מותרים רק באופן שלא מאיים על פרנסתן הקבועה של חנויות העיר הרגילות.

המקרה היחיד שיוצא מן הכלל, ובו מודה רב הונא עצמו, הוא מלמד התינוקות, שבו האינטרס הציבורי להרבות חוכמה גובר על שיקול פרנסת המלמד הוותיק. מכך שרב הונא לא מודה גם ברוכלים תלמידי חכמים, נצטרך להבין את ההיתר שלהם ל"אקבועי" כהיתר לפעול באופן שלא מאיים על הסוחרים הקבועים, כגון "נקיט שוקא" עד גמר המלאי כמעשה גרוגרות דרב דימי בסוף הסוגיה.

מה עומד ביסוד הדין של רב הונא? מאין לקח את ההימנעות הרדיקלית מאיום כלשהוא על אומנות?

לא ניתן להסביר שפתיחת חנות נוספת היא גזל של הלקוחות קבועים, משום שאם כך גם דרך ארעי תאסר שכן "דין פרוטה כדין מאה". בנוסף, מה המניע של ר"ת¹⁰ להסביר את הסוגיה נגד הפשט ולטעון שר"ה נשאר להלכה? הרי את הוכחתו מ"פשיטא ליי" דחה הרמב"ן בקלות!

נראה לומר שר"ת מתבסס על הגמרא שמגדירה את "היורד לאומנות חבירו" כעוול מוסרי מדרגה ראשונה הנמצא ב 11 יסודות התורה:

דרש ר' שמלאי שש מאות ושלוש עשרה מצוות נאמרו לו למשה... בא דוד והעמידן על אחת עשרה, דכתיב: "מזמור לדוד [ה'] מי יגור באהלך מי ישכון בהר קדשך, הולך תמים ופועל צדק ודובר אמת בלבבו, לא רגל על לשונו לא עשה לרעהו רעה וחרפה לא נשא על קרובו, נבזה בעיניו נמאס ואת יראי ה' יכבד נשבע להרע ולא ימיר, כספו לא נתן בנשך ושוחד על נקי לא לקח עושה אלה לא ימוט לעולם"... לא עשה לרעהו רעה - שלא ירד לאומנות חבירו. (מסכת מכות דף כד ע"א)

מדובר בדין מוסרי של "דרכיה דרכי נועם", ור"ת טוען שלא ייתכן שהגמרא אצלנו מתירה ירידה שכזו עד לרמה של "פסקת לחיותי", כהגדרת הנפגע. דעת ר"ת בסוגיה מדגישה עבורנו את המימד האישי-סובייקטיבי שמתבטא בה. עולם

---

¹⁰ כפי שהראינו (לעיל הערה 8), מדובר באופן בו הבין הרמב"ן את דעתו של ר"ת ביחס לסוגיה שלנו. דברי ר"ת המקוריים הם החלוקה שלו בין סוגייתינו לסוגיית "עני המהפך בחורה" ולסוגיית "ארעא דרב גידל". ר"ת קובע שאצלנו מדובר באומנותו ומצי לעכב עליו, בעני איירי בהפקר ואפי' רשע לא מיקרי, וברב גידל מדובר במצב שלא יוכל למצוא מכר או שכירות כה"ג ולכן אסור.

הראשונים נחלקו מהי מהות התירוץ "הכא אומנותו בכך". הריטב"א (קידושין נט). מפרש "שזה כעין מקח וממכר, והרי יכול הלה לילך לבקש פרנסתו במבואות אחרים ולא יפסיד לזה שמהפך כאן" דהיינו שמשתמשים באותו חילוק ל"ארעא דרב גידל" ולסוגיין. הרמב"ן כפי שראינו מבסס את הבנתו בר"ת על המילה "אומנות" ולא קושר כלל בין הסוגיות. בגוף המאמר אנו מנסים לטעון שבסיס הטעם נעוץ במושג מסוגיות אחרות "היורד לאומנות חבירו".

העסקים נבחן דרך עיניו המפוחדות של הפרט, החושש שמא לא תשיג ידו די כלכלת בני ביתו.

שיטת הר"י מיגאש - טובת הציבור

הר"י מיגאש מתעלם מדברי רב הונא, ונראה שהוא הבין בפשטות שר"ה נדחה והמעשים בסוף הסוגיה מבוססים על פסיקת רהב"י. לדבריו, בעלי הזיקה יכולים להתפרנס בחופשיות בתוך שלהם ולמנוע מזרים שאינם בעלי זיקה להכנס לרשותם.

עד כאן הכל נראה כמו שיטת רש"י. אלא שהר"י מיגאש מוסיף עוד סעיף אחד: אם ריבוי המוכרים ובעלי העסק יביא להורדת מחירים או להיצע רחב יותר - זכות הלקוחות לייבא מוכרים חסרי זיקה לתוך עירם. ובלשונו הזהב:

מיהו מסתברא לן דהני מילי כלהו, היכא דליכא פסידא על הלוקחים הוא, כגון דשוו דמים אהדדי ושויין עסקי נמי אהדדי דלא מרווחי לוקחים מידי, עבדו רבנן תקנתא לבני מתא כי היכי דלא לשהיין עסקייהו ולא תפסיק להו לחיותייהו. אבל היכא דשוו להו עסקייהו להדדי ולא שוויין דמים אהדדי או שוויין דמים אהדדי ולא שוו עסקי אהדדי... כיון דאיכא הרווחה ללוקחים לאו כל כמינייהו דמוכרים דמתקני לנפשייהו ומפסדי לאחריני וכן נמי הא דאמרינן (בסמוך) עושה אדם חנות בצד חנותו של חברו.
(ר"י מיגש בבא בתרא דף כא ע"ב)

הר"י מיגאש סומך דבריו לברייתת 'עושה', ונראה שממנה הוא שאב את החידוש הזה: כפי שבברייתא אין עדיפות לאזרח המבוי על גבי חברו, כך בעיר אין עדיפות לאזרח המוכר סחורה על פני חברו הלוקח. תקנת חכמים לא באה לטובת מגזר המוכרים ובעלי העסק דווקא, אלא לטובת כל הציבור בעלי הזיקה - מוכרים ולקוחות כאחד.

תקנת שוק כזו, הלוקחת בחשבון את כלל הגורמים בשוק, היא דינמית מטבעה ונוחה לקבל סיטואציות חדשות. רואים זאת ברצף המקרים המובא בסוף הסוגיה, שכל אחד מהם מתמודד עם סיטואציה חדשה ומתאים את התקנה אליה: רוכלין הבאים מבחוץ לצורך תכשיטי בנות ישראל מותרים לעבור מבית לבית לטובת הלוקחות, אך לא לקבוע דוכן שיפגע בקהל המוכרים, ויום השוק פתוח לסוחרים נודדים דווקא בתחומי השוק הציבורי ולא במבואות הפרטיים.

אליבא דהר"י מיגאש, השאלה מתעוררת כמובן בדברי רב יוסף: "ומודה רב הונא במלמד תינוקות" - הרי רב הונא נדחה מכל וכל, ומאי אכפת לן במה הוא מודה? בנוסף, מה יסוד ההיתר לרוכלין רבנן לקבוע את דוכנם - הרי זה לא אינטרס של השוק?

לשאלה השנייה נצטרך לענות שפרנסת ת"ח היא אינטרס ציבורי, אע"פ שהוא לא יונק ישירות מתקנת השוק הכלכלית באופיה, ובעצם גם תקנת השוק מבוססת על אינטרס ציבורי ולא עומדת בפני עצמה. אך השאלה הראשונה עומדת בעינה.

בהתייחסו לתירוץ הגמרא "שאני דגים דיהבא סיירא", הר"י מיגאש מסביר שמצודה נוספת בתחומי הדגים המסיירים תבריח את כלל הדגים, ולא ייתפס אף דג במצודה הקיימת. בעקבות ביאור זה, הוא מחלק בין 'מפסיק לחיות' ל'מפחית לחיות':

שאני דגים דיהבו סייארא. כלומר משלחין שילוחין לראות אם יש שם מצודה אם לא וכשרואין מצודה הראשונה יודעין שיש שם מצודות הרבה ובורחין מאותו מקום כולו ואין נכנסין אליו כלל נמצאת אותה מצודה מפסקת ליה לחיותיה לגמרי. אבל אלו לא הווי יהבי סייארא ולא הווי בורחין מאותו מקום שנמצא שמו שלא נאחז באותה מצודה אפשר שילכו בזו המצודה האחרת כמו ברחיים שאפשר שיהיו מקצת אנשים טוחנין בזו ומקצת טוחנין בזו ולא מפסקת ליה לחיותיה. כלל יש לומר שאין מעכב עליו ואף על גב דהווי מפחית ליה לחיותיה מצי אמר ליה את מטי לך מאי דפסקו לך מן שמיא ואנא מטי לי מאי דפסקו לי מן שמיא.

(שם)

במקרה שעסק נוסף יפסיק לחלוטין את רווחיו של העסק הראשון, יכול הראשון לעכב על חברו; אבל בסיטואציה הרגילה, שבה עסק מתחרה רק מפחית את הרווחים, יכול השני לומר לבעל העסק 'זה מה שפסקו לך משמיים', דהיינו 'אלו חוקי המשחק, תתמודד'.

הר"י מיגאש פוסק זאת להלכה, אף שדחה לגמרי את רב הונא. נראה לומר שאף שאין כאן טובת הציבור, המוסר הטבעי דורש זאת - גם בתוך התחרות הכלכלית יש לוודא שלא דורסים את המתחרים. ייתכן גם לומר שהוא מתבסס על הגמרא שהביא ר"ת המגנה את היורד לאומנות חברו, אך בעוד ר"ת מבין אותה כאוסרת אפילו תחרות בריאה עם אומנות חברו, הר"י מיגאש מבין אותה כפשוטה - ירידה מכוונת לאומנות חברו במטרה להרוס אותו. הר"י מיגאש מרחיב את האיסור גם לתחרות עסקית תמימה שמביאה לאותה תוצאה - הרס פרנסת האחר¹¹.

לאור חילוק זה, מתורצת השאלה הראשונה: יסוד איסורו של רב הונא ביורד לאומנות חברו נשאר גם למסקנה אליבא דרהברי" במפסיק לחיותי לגמרי. המקרה היחיד בו מודה רב הונא שניתן לפתוח עסק מתחרה גם כשיהרוס לחלוטין את העסק הוותיק הוא במלמדי תינוקות, שכן "קנאת סופרים תרבה חוכמה". ניתן להבין דין זה לאור הסוגיה הקודמת, שמחייבת את העיר למנות מלמד תינוקות, מתירה לפטר מלמד אם נמצא אחר טוב הימנו ומגדירה את תפקיד המלמד כ"מלאכת ה'". לימוד תורה אינו אומנות המיועדת לפרנס את העוסק בה, אלא שליחות שמטרתה להרבות תורה בעולם. השליחים מקבלים שכר כאמצעי

---

¹¹ אף שהגבלה מוסרית זו לא נמצאת בפשט הסוגיה, היא נפסקה על ידי כמה ראשונים. נביא לדוג' את דברי האביאסף המצוטטים במרכזי על המסכת (רמז תקטז): "ומבוי הסתום מג' צדדין רק בצד אחד יכנסו לו ודר ראובן אצל סופו הסתום ובא שמעון לדור כנגד הצד הפתוח שאין העובד כוכבים יכול לילך אם לא ילך תחלה לפני פתח שמעון נראה דיכול לעכב עליו כדרך הונא". מעניין לציין שהב"י הביין שהאביאסף מכריע כרב הונא להלכה, ולכן דחה את דבריו. ע"פ דברינו (וכן כתב הרמ"א) לא קשיא, שאף רהברי" מסכים עם יסוד דבריו של ר"ה במקרה של מפסיק לחיותי לחלוטין.

להשגת המטרה. אם יש צורך בפתיחת תלמוד תורה נוסף אין לעכב בעד הקמתו, אף אם הדבר יהרוס את התלמוד תורה הוותיק, שכן הוא משמש כאמצעי בלבד.¹²

לסיכום, בשונה מרש"י שמדבר על זכות האדם להתפרנס ברשותו כחלק מזכויותיו הפרטיות על נכסיו, ר"י מיגאש מדבר על תקנת חכמים חיצונית הבאה להסדיר את טובת כלל הגורמים בשוק המקומי. זוהי גישה המתרוממת מעל צרכי הפרט ומודעת לכוחות השוק הדינמיים. יחד עם זאת היא לא מתעלמת מהפרט ומגנה עליו במקרה של דורסנות.

שיטת היד רמ"ה - מנהג המדינה

הרמ"ה¹³ פותח את העיסוק בסוגיה בפסיקת ההלכה מתוכה:

והא דאמר רב הונא האי בר מבואה דאוקים רחיא ואתא בר מבואה חבריה וקא מוקים גביה דינא הוא דמעכיב עילויה דאמר ליה קא מפסקת לה לחיותא, ליתא, דהא סתם מתניתא פליגא עליה ואצטריך לאוקומיה ממריה כתנאי, וקם ליה רב הונא כרבן שמעון בן גמליאל ורבנן פליגי עליה, וקי"ל דיחיד ורבים הלכה כרבים. ותו דהא רב הונא בריה דרב יהושע פליג עליה לקמן וקי"ל כותיה דבתרא הוא. (יד רמ"ה בבא בתרא כא: אות סג)

¹² ניתן לטעון שכל הסוגיה לא נכתבה אלא עבור המשפט הזה - הסוגיה הקודמת עסקה בדיני מלמדי תינוקות כהמשך ישיר למשנה שדיברה בהם, והמעבר לדברי רב הונא חד ולא מובן. לאור המרכזיות שנותן החילוק שלנו לדבריו של רב יוסף על ר"ה, נוכל לומר שר"ה הוא המשך של הסוגיה הקודמת המסתיימת בעילות לפיטורו של המלמד. רב יוסף מרחיב את הדין ואומר שאע"פ שבכל אומנות רגילה אסור להתחרות בעסק קיים, מודה רב הונא שבמלמדי תינוקות הדבר מותר. הגמ' לא נתנה לרב יוסף לסיים את דבריו ודנה ישירות בדברי רב הונא, טעמיו ומקורותיו, כפי שקורה פעמים רבות. לאחר שסיימה לדון בר"ה והכריעה את ההלכה כרהבר"ה היא מביאה את רב יוסף המסייג את ר"ה במלמדי תינוקות. כפי שראינו, גם רהבר"ה מסכים עם סייג זה.

¹³ רבנו מאיר ב"ר טודרוס הלוי אבולעפיה חי במאה ה-13 בטולדו שבספרד. מגדולי הפוסקים שבדורו, חברו של הרמב"ן. פסקי הרמ"ה מהווים מקור מרכזי לרבים מפסקיו של ר' יעקב בן הרא"ש בעל הטורים.

על המקור שהגמרא מצאה לדעת ר"ה מרשב"ג בברייתא, הרמ"ה שואל שאלה פשוטה. לצורך הבנתה נצטט את לשון הברייתא:

כופין בני מבואות זה את זה שלא להושיב ביניהן לא חייט ולא בורסקי, ולא מלמד תינוקות, ולא אחד מבני בעלי אומניות, ולשכנו אינו כופיהו; רשב"ג אומר: אף לשכנו כופיהו.

(בבלי בבא בתרא דף כא ע"ב)

שואל הרמ"ה: אם, כהבנת הגמרא, הברייתא אוסרת על פתיחת עסק מתחרה במבוי, הניסוח הנכון היה "ולא אחד מבעלי האומניות שבמבוי"? אלא פשט הברייתא הוא שבני המבוי מעכבים על בעל אומנות חיצוני לישב במבואם, בגלל העומס והצפיפות שיגרמו הלקוחות (להלן: ריבוי דרך), ואפילו אם אין כלל אומנות במבוי. אם כן, אין שום הוכחה לדעת ר"ה מדברי רשב"ג האוסר ריבוי דרך גם לבן המבוי, וייתכן שרשב"ג אוסר דווקא ריבוי דרך שפוגע במרחב הציבורי, בעוד פתיחת אומנות היא ברשותו הפרטית של האדם ו"זה עושה בתוך שלו" מתרץ הרמ"ה:

קא סבר רב הונא דכי היכי דפליגי לענין ריבוי דרך גרידתא הכי נמי פליגי לענין אפסוקי חיותא. דלענין רבוי דרך מאי טעמא דתנא קמא דאמר לשכנו אינו כופהו ולא חייש להזיקא דרבוי דרך דאמר ליה בדידי קא עבידנא ולא איכפת לי בהזיקא דרבוי דרך דידך, לענין אפסוקי חיותא נמי אמר ליה בדידי קא עבידנא ולא איכפת לי באפסוקי חיותא דידך. ורשב"ג דסבר אף לשכנו כופהו, כי היכי דמצי מעכיב עליה משום הזיקא דריבוי דרך ולא חייש לטעמיה דבדידי קא עבידנא הכי נמי מעכיב עליה בהזיקא דאפסוקי חיותא כרב הונא.

(יד רמ"ה מסכת בבא בתרא דף כא ע"ב אות סה)

אמת, הברייתא אכן מדברת בריבוי דרך, אך היא נכונה באותו אופן גם ל'פסקת לחיותי': רבנן מתירים לבן המבוי לפתוח חנות במבואו ולהרבות את הדרך על שאר בני המבוי בטענת "בדידי קא עבידנא" (כשלי אני עושה). מאותה סיבה יכול

בן המבוי לפתוח עסק מתחרה בשכינו בטענת "בדידי קא עבידנא", כפי שמפורש
בברייתא הקודמת "כדרך שאתה עושה בתוך שלך אני עושה בתוך שלי".

טענת "בדידי קא עבידנא" לא מתייחסת למיקום הפיזי של השימוש, אלא לזכויות
עליהם המשתמש מתבסס. גם אומן הפותח עסק הפוגע באיכות החיים של שכניו,
וגם בן המבוי הפותח חנות המתחרה בשכנו, טוענים שזו זכותם להתפרנס בשלהם
על כל המשתמע מכך – עומס במבוי ותחרות על ציבור הלקוחות. זכותם של בני
המבוי לגור במבוי שקט ושל השכן להתפרנס מחנותו לא גוברות על זכותו של בן
המבוי להשתמש בביתו ובמבואו לצורך פרנסתו. פרנסה היא חלק מהשימוש בנכס,
וכפי שלא ניתן להגביל מגורים של בעל הנכס בביתו כך לא ניתן להגביל את
התפרנסותו או שימוש סביר אחר בתוך ביתו. רבנן, שמסכימים עם העיקרון הזה,
מודים לו גם בריבוי דרך וגם ב'פסקת לחיותי', ואילו רשב"ג ובעקבותיו ר"ה
שחולקים על הזכות הזו חולקים בשני המישורים שלה.¹⁴

¹⁴ נראה שאף הרמב"ם (הל' שכנים פ"ו ה"ח) היה שותף להבנתו של הרמ"ה:

כופין בני מבוי זה את זה שלא להושיב ביניהן לא חייט ולא בורסי ולא אחד מבעלי אומניות, היה
שם במבוי אחד מבני מבוי אומן ולא מיחן בו, או שהיתה שם מרחץ או חנות או רחיים ובא חבירו
ועשה מרחץ אחרת כנגדו או טחון אחרת, אינן יכול למנעו ולומר לו אתה פוסק חיי, ואפילו היה
מבני מבוי אחר אינן יכולין למנעו שהרי יש ביניהם אותה אומנות. אבל גר ממדינה אחרת שבא
לעשות חנות בצד חנותו של זה, או מרחץ מצד מרחץ של זה יש להן למנעו, ואם היה נותן עמהם
מנת המלך אינן יכול למנעו.

המעין בהלכה יבחיין שהרמב"ם משתמש בסברת ריבוי דרך ופסקת לחיותי במקביל. המגיד משנה
ביאר שתחילת הברייתא, המדברת בשאין אומנות במבוי, עוסקת בריבוי דרך, ואילו המח' בשכנו
היא מחמת פסקת לחיותי, ובאופן הזה פסק הרמב"ם. נראה לי שהתשובה לא מספקת, שכן הרמב"ם
קופץ בלי התראה מלשון יחיד המתארת את האומן בן המבוי (פסקת לחיותי) ללשון רבים המתארת
את בני המבוי (ריבוי דרך), ונראה שהבין ששניהם באים בשם אותה טענה "בדידי קא עבידנא".
הטענה הזו נשאבה מברייתת "עושה", שם נאמר שמי ששייך בזכות יכול להשתמש בה על כל
צדדיה. הרמב"ם מצטט את לשון הברייתא ברין גר זר, ומצביע בעצם על הצד השני - מי שלא שייך
בזכות אינן יכול להשתמש בה בכל צדדיה.

נמצא שיסוד הדין המתיר לפתוח עסק מתחרה במבוי הוא תקנת חכמים¹⁵, הנובעת מזכויותיו הטבעיות של בן המבוי להשתמש בנכסיו. הברייתא הראשונה, "עושה אדם מרחץ", מלמדת שזכותו של בן המבוי להתפרנס בשלו, בעוד הברייתא השניה מלמדת שזכותם של בני המבוי למנוע פרנסה בשטחם מאנשים חסרי זיקה למבוי.

בסוף דבריו פוסק הרמ"ה את דעת הר"י מיגש על תקנת השוק הכללית, שאף טובתם של הלקוחות נלקחת בחשבון ובמקרה הצורך גם חסר זיקה יקבל אישור כניסה למבוי פרטי. נראה שהבין שמדובר בתקנה נוספת שמצטרפת לזכותו הטבעית של בן המבוי, ומכיוון שזכות זו ניתנה לו מכוחם של חכמים, הם יכולים גם לקחתה בשל תקנת השוק. כנראה שהרמ"ה לומד דין זה מהמקרים בסוף הסוגיה, בהם אנו רואים שיש תקנות לטובת הלקוחות והשוק בכללו, כגון רוכלין הבאים לצורך בנות ישראל וסוחרי עולם ביום השוק שמביאים להגדלת ההיצע ולהורדת שערים.

עם זאת, חידושו הגדול של הרמ"ה נמצא דווקא בדבריו של רהב"ר. גם לשיטתו, רהב"ר בא לסדר את גבולות הזיקה - מי נחשב בעל זיקה למבוי ולעיר ומי לא. אולם, פסיקתו לגבי המס שוברת את הכללים המקובלים:

דאמר רב הונא בריה דרב יהושע פשיטא לי בר מאתא אבר מאתא אחריתא
מצי מעכיב. והוא דלא דשייך בכרגא דמאתא. ואי שייך בכרגא לא מצי
מעכיב. דכיון דשייך בכרגא דהאי מאתא כבני מאתא דמי. בר מבואה אבר
מבואה דנפשיה לא מצי מעכיב. ואף על גב דלא שייך בכרגא דמאתא כגון
דנקיט אנדסקי, מאי טעמא, דעל כרחיך חד מבני מבוי הוא ואית ליה זכותא
בכולהי זכותא דמבוי, ובדין הוא דליחייביה בחיובי דבני מבוי ומשמיא

¹⁵ הרמ"ה בעצמו קובע שמדובר בתקנת חכמים ולא בסתם זכויות טבעיות, בכך שהוא מחלק בין פתיחת חנות בחצר שבני החצר יכולים לעכב עליו לבין מבוי שלא ניתן לעכב עליו: "ואף על גב דגבי בני חצר כי האי גוונא מצו בני חצר לעכובי זה על זה משום רבוי דרך, גבי בני מבוי לא החמירו רבנן כולי האי כדברירנא". ניסחנו זאת כתקנת חכמים המאששת את זכויותיו הטבעיות של בן המבוי להתפרנס; מדויק יותר יהיה לומר שתקנת החכמים היא שבני המבוי אינם יכולים למנוע מבן המבוי להתפרנס בשלו.

הוא דרחימו עליה דאפטר מכרגא מאנפא אחרינא ולאן משום דלא הוי
[מ]בני מבוי. בעי רב הונא בריה דרב יהושע בר מבואה אבר מבואה אחרינא
מאי. אי אמרת דשייך בכרגא דמאתא לא מעכיב, לא שייך בכרגא מאי.
ועלתה בתיקו, והילכך לא מצי מעכיב.

(יד רמ"ה שם)

רהברי"י אומר "ואי שייך בכרגא (במס) דהכא - לא מצי לעכב". הרמ"ה קובע שלא
מדובר במדד שקובע מי נחשב כבן העיר ומי לא, אלא בתנאי¹⁶ - מי שמשלם את
מס העיר נחשב כבן העיר, ולא ניתן לעכב עליו גם אם הוא גר בצד השני של
המדינה. הזכות הטבעית עומדת אף בלי המס, אך משלם המס זוכה בזיקה השווה
לבעל הזכות הטבעית.

פסק זה הובא במסורת בשם ר"ת, וראשונים רבים התקוממו נגדו בחריפות
גדולה¹⁷. הרמ"ה לעומתם מקבל את הפסק הזה כמובן מאליו, ונראה לי שזוהי
חשיבה פשוטה וישרה.

---

¹⁶ אם היה מדובר במדד מי נחשב כבן העיר ומי לא, משלם המס היה אסור מלהכנס למבוי פרטי
שכן הוא נחשב כבן העיר אך לא כבן המבוי, וכפי ראינו אצל רש"י. הרמ"ה פוסק במפורש שאם
שייך בכרגא לא ניתן לעכב עליו גם במבוי פרטי. מוכח שהבין שהמס מהווה תנאי להחשב כשותף
מלא לאזרחי העיר ללא שום הגבלה, ומצבו טוב יותר מבן העיר שלא משלם מיסים שניתן לעכב
מלהכנס למבוי זר לו.

¹⁷ דבריו של ר"ת מובאים במרדכי (רמז תקיב): "ואי שייך בכרגא דמתא שרוצה להיות שייך בכרגא
לתת עמהן ולישא בעול כמו בני העיר מכאן ואילך לא מצי מעכב ויהיה כבני העיר".

הראשונים לא הסכימו לקבל את דברי ר"ת כאמירה לגיטימית, והבינו שמדובר בנבל ברשות התורה
המנצל את הפירצה של רהברי"י בחוק ומשחד את מושל העיר שייתן לו זכות תעסוקה. נגד מקרים
כאלו הם פעלו בתקיפות, וקבעו שיש רשות לבני היישוב להחרים בשמתא דרבנן את העברייני. את
ר"ת הם הבינו במקרה דיעבדי, כשא"א להילחם בעברייני, ואז לא יכולים לעכב שכן הוא מסתמך
על דברי רהברי"י.

ניכר שהיה פולמוס קשה במהלך הדורות על הבנת פסקו של ר"ת, כפי שרואים בדברי הראב"ה
המצוטטים בהגהות הרמ"א על המרדכי (רמז תקיז): "דבר זה פשוט אפילו לתינוקות של בית רבן
אבל אם יכול לסגור לפניו הפתח שלא יבוא פשיטא ופשיטא שהרשות בידו דאטו יציבא בארעא
וגיורא בשמי שמיא כשם שהוא רוצה לבוא בע"כ של יושבי העיר וע"י שר כן יעכבו הם ע"י שלא
יבוא ויירש כחם ומי הוא החסר דעת אשר יטעה בזה שיאמר שכלל וכלל לא יכול למחות אפילו

הרמ"ה בעצם אומר, כל המטרה של תקנת חז"ל היא טובת הציבור כולו – לקוחות ומוכרים כאחד. אך לחכמים אין אפשרות אמיתית לקבוע מסמרות בשאלה מהי טובת השוק, מה יביא רווחה כלכלית מקסימלית לכלל הגורמים – הרי השוק דינמי ומגיב ברגישות לכל שינוי. הגוף שיודע לעשות זאת הכי טוב הוא כמובן המשרדים הממשלתיים (מושל העיר או מס המלך), שזוהי ההתמחות שלהם ואחריותם הבלעדית. הם אלו שלוקחים מדגמי שוק וקובעים את אופי ההתנהלות ואת רגולציית המחירים. אם הם קובעים שתמורת מס מסויים (או כל תנאי אחר) מותר לפתוח חנות בעיר זרה – מי אנו שנגיד להם לא?

בישובים מבודדים, שבהם אין למדינה אמירה או אינטרס מוצהר, נאלץ להכריע ע"פ כלים הלכתיים שנקבעו מתוך ראיית ב"ד את מצב השוק, אך זה לא מחליף את הראיה המדויקת והכלכלית של גורמי הממשל.¹⁸ הרמ"ה קובע שתקנת השוק המיטבית היא ליישר קו עם עולם העסקים הכללי.

מצאנו אם כך בדעת הרמ"ה שלוש תקנות מטעם חז"ל, הבנויות זו ע"ג זו: זכותו הטבעית של בעל הזיקה להתפרנס בשלו, תקנת שוק הלכתית הקובעת שכלל הגורמים נלקחים בחשבון, ולבסוף מנהג המדינה הנקבע ע"פ גורמי הממשל. מצד אחד הרמ"ה משכלל את תקנת השוק לשימוש בחוקי המדינה המביאים תועלת למטרת התקנה. מצד שני הוא מסייג, וקובע שהזכויות הטבעיות לא נפגעות בשל

ע"י השר וכל האומר כן אינו אלא טועה וכן דיין דדאין כה"ג לאו דינא הוא דפשיטא שלא עלה על לב ר"ת לאמר כן וחלילה להם חדא למה הדבר דומה למי שפירש טליתו על הפאה ובא אחר להעבירו ממנו שהרי יכול לעשות כן מפני שהיא הפקר ומ"מ אף כי יכול לעשות כן (מפני שהיא הפקר) פשיטא ופשיטא שאם הראשון שפירש טליתו עליה בתחלה יכול לעכב ולהתגבר על השני ביד חזקה ובורוע נטויה יקדם ויטלנה כידוע אלא דבר פשוט הוא שזה הוא זריו ונשכר ומי הוא החסר דעת שיטעה בזה ולא יאמר כן".

¹⁸ הסבר זה בדברי הרמ"ה סותם את הפירצה בחוק שהראשונים נלחמו בה. הראשונים מתמודדים עם ממשל מושחת שניתן לשחררו וטובת הציבור לא עומדת מול עיניו, ולשיטתנו במקרה כזה גם הרמ"ה יודה שאין משמעות הלכתית להחלטות הממשל. כל דבריו אמורים לגבי ממשל תקין, הרואה את טובת הציבור בצורה בהירה יותר מרבנן מכוח נוכחותו הממשית בשוק. לכאור', במקרה כזה גם הראשונים יודו שאין לעכב על הפותח עסק ע"פ מנהג המדינה.

חוקי המדינה. אנו משתמשים בכללי המדינה על מנת להיטיב לציבור, ולא לפגוע בו.

סיכום

ראינו ארבע שיטות בראשונים שכל אחת הוסיפה נקודת מבט שונה בסוגיה. רש"י הרחיב על זכויותיהם הטבעיות של בעלי הזיקה להתפרנס בשלהם; ר"ת הדגיש את העוול המוסרי בפגיעה באומנותו של החבר; הר"י מיגש הוסיף את ההסתכלות הקולקטיבית לטובת כלל הציבור; והרמ"ה חיבר את תקנת השוק למנהג המדינה.

במציאות כיום במדינת ישראל, לא קיימת שום הגבלה חוקית על תחרות עסקית.¹⁹ השוק פתוח לגמרי ונראה כאילו דין 'פסקת לחיות' אבד עליו הכלח. מציאות כזו נראית לנו חיובית, משום שהיא מביאה לצמיחה כלכלית חסרת תקדים ולרווחה משמעותית לכלל הציבור. די להיזכר במהפכה שחוללה פתיחת שוק הסולר לחברות נוספות ובהורדת המחירים שהגיעה בעקבותיה. מנגד, בשנים האחרונות אנו מתחילים לשמוע את קולותיהם של הסוחרים הקטנים, הצווחים על איבוד מקור פרנסתם לחברות הגדולות והמונופולים. חוק המרכולים לדוג' מציג זאת היטב: בעלי החנויות הקטנות התקוממו כנגד התחרות הכלכלית בימי המנוחה שכפו עליהם הרשתות הגדולות. לפיכך, ניכר שגם הכלכלה המודרנית זקוקה להכוונה בקניית אמות מידה מוסריות בסיסיות.

---

¹⁹ההגבלים היחידים בחוק נוגעים למונופולים במטרה למנוע ריכוזיות במשק ולפתחו לגורמים נוספים. זוהי תנועה הפוכה מהמאמץ של הסוגיה לשמור על כוחות השוק ולהגן על פרנסתם. גם ההגבלים על המונופולים לא מונעים את התרחבותם אלא משיתים עליהם מיסים נוספים (ע"פ עו"ד דיוויד שפירא ועו"ד נילי הוכולד).

דעות הראשונים שעסקנו בהם העלו אחת אחת²⁰ את הצורך באמת מידה מוסרית בעולם העסקי ואת החובה בהתנהלות כלכלית אחראית כלפי העסקים המתחרים. נראה שגם לחברה המודרנית יש מה לשאוב מסוגיות התלמוד.

---

²⁰ גם הרמ"ה שמקבל את מנהג המדינה כמדד לטובת השוק לא עושה זאת מחמת "דינא דמלכותא דינא" אלא מכח תקנת חז"ל הרוצים בטובת הציבור. מהגמרות המניחות את דין "היורד לאומנות חבירו" בשורש חוקי התורה אנו רואים שרצון התורה (וחז"ל) שעולם העסקים יוגבל באמות מידה מוסריות. סביר לומר שלמרות שהרמ"ה לא הזכיר זאת הוא יודה לשאר הראשונים באמת המידה הבסיסית של 'פסקת לחיות' דהיינו תחרות המביאה להרס האחר.